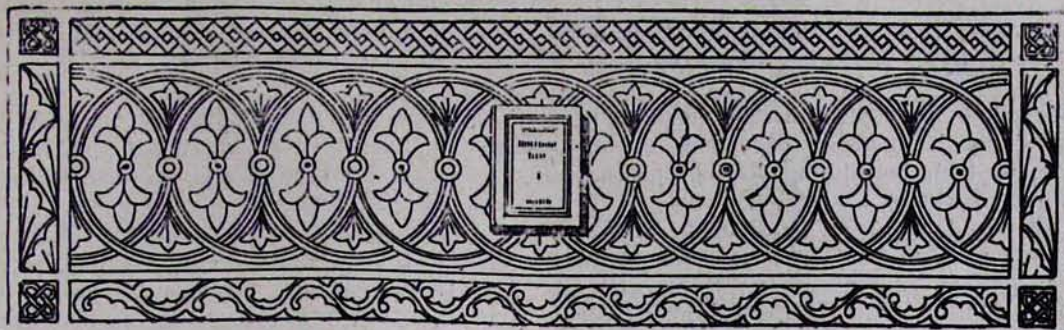

ԵԶՆԻԿ ՔԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. ԿՈՒՆԴԻ «ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՂՈՒԿԱՍՈՒ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հայ մեկնողական գրականության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում Սարգիս Կունդի «Մեկնութիւն Ղուկասու» աշխատությունը: Այն համարվում է առաջին քաղածո-շարք Ս. Գրական մեկնողական գործը հայ մատենագրության մեջ:

Հատկապես մեծ է այս աշխատության աղբյուրագիտական նշանակությունը: Ընդհիվ Սարգիս Կունդի այս երկի՝ լույս աշխարհ են գալիս մի շարք հին հայերի կորած երկերի մեծ թվով հատվածներ:

Ա. Սարգիս Կունդը ապրել և ստեղծագործել է ԺԲ դարում: Եղել է Արևելյան Հայաստանի նշանավոր վարդապետներից մեկը: Իր ուսումը ստացել է ժամանակի նշանավոր կենտրոն Հաղբատի վանքում՝ աշակերտելով Հովհաննես Սարկավազ Վարդապետին: Ղուկասի Ավետարանի մեկնությունից բացի նույն ձևով պատրաստել է նաև Հովհաննու Ավետարանի¹ և Եսայու² մեկնությունները:

¹ Եղիկ քին. Պետրոսյան, Ավետարանների միջնադարյան հայկական մեկնություններ, «Էջմիածին» ամսագիր, 1982, Ա, էջ 40:

² Լ. Տեր-Պետրոսյանը իր «Եսայի Մարգարեի Հայ մեկնությունների մատենագիտություն» աշխատու-

թյան մեջ (անտիա) ցույց է տվել, որ Երևանի Մատենադարանի №№ 6615, 1132 և 9480 ձեռագրերում պահպանված անխորագիր Եսայիի մեկնությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Սարգիս Կունդի խմբագիր մեկնությունը:

1. Եփրեմ Ասորի.—հայտնի է Եփրեմ Ասորու «Մեկնութիւն Աւետարանի համաբարբառ» արժեքավոր աշխատությունը, որ պահպանվել է միայն հին հայերեն թարգմանությամբ³: Այս աշխատությունն էլ հենց եղել է Սարգիս Կունդի հինգ կարևոր աղբյուրներից մեկը: Կունդն օգտագործել է բառացի փոխառությամբ, անհրաժեշտության պարագային կատարելով միայն որոշ տեղափոխություններ նախադասությունների միջև, ինչպես ցույց են տալիս հետևյալ օրինակները:

թյան մեջ (անտիա) ցույց է տվել, որ Երևանի Մատենադարանի №№ 6615, 1132 և 9480 ձեռագրերում պահպանված անխորագիր Եսայիի մեկնությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Սարգիս Կունդի խմբագիր մեկնությունը:

³ Սրբոյն Եփրեմի մատենագիտութիւնը, հատոր երկրորդ, «Մեկնութիւն համաբարբառ որ ըստ չորից աւետարանաց և թարգմանութիւն առակաւոր բանից և աւետարանական ճառք» Վենետիկ, 1836 թ.:

Սարգիս Կունդ «Մեկնութիւն Ղուկասոս»
Ձեռ. 2609 էջ 10ա—10բ

Եփրեմ Ասորի «Մեկնութիւն
Աւետարանի» էջ 10

Եփ. Ձի ի տաճարն եկն հրեշտակն, որպես-
սի մի գտցեն հրեայքն պատճառ, որք օտա-
րացուցանելն կամէին պառաքող հրեշտակին
և ԿՏէր տանն՝ ի տաճարէն:

«Եւ երևեցաւ նմայ հրեշտակն Տեառն»

Եփ. Չաքարիա եկն առ հրեշտակն, սի յայտ
արասցէ, թէ կրտսեր է ծնունդ նորայ քան
սի հրեշտակն, իսկ առ Մարիամ ինքն հրեշտակն
եկն, սի յայտ լիցի, թէ ծնունդ նորայ տեր է
հրեշտակաց: Ոչ եկն հրեշտակն առ Եղիսա-
բէթ, սի Չաքարիա էր ծնող Յովաննու և ոչ
առ Յովսէփ եկն Գաբրիէլ, սի Մարիամ մի-
այն էր ծնող անդրանկան: Ոչ եկն հրեշտակն
առ Եղիսաբէթ, սի այր գոյր նորա, այլ եկն
առ Մարիամ, սի// 199է անուամբ իւրով Կտե-
ղի խորհրդոց առն:

2. Հովհան Ոսկեբերան.—Սուիդասը⁴ իր
բառարանում վկայում է, որ Հովհան Ոսկե-
բերանը գրել է ճառային մեկնություններ
չորս Ավետարանների վերաբերյալ: Պահ-
պանվել են սակայն միայն Մատթեոսի և
Հովհաննեսի մեկնությունները: Quasten-ը⁵
կարծում է, որ Սուիդասը սխալված պետք է
լինի այս հարցում: Մինչ Սարգիս Կունդի
«Մեկնութիւն Ղուկասոս» աշխատության մեջ
պահպանվել են բազմաթիվ հատվածներ
Հովհան Ոսկեբերանի անունով, որոնց ու-
սումնասիրությունը կարող է շատ արժեքա-
վոր նորություններ բերել այս հարցում:

Այստեղ կարելի է նշել նաև, որ հին հայե-
րեն թարգմանությամբ պահպանվել են նաև
Ոսկեբերանի մի շարք ճառեր Ղուկասի Ավե-
տարանի մեկնությունից⁶:

Չաքարիա չոգաւ առ հրեշտակն, սի յայտ լի-
ցի եթէ կրտսեր է ծնունդ նորա քան սի հրեշ-
տակն: Իսկ առ Մարիամ ինքն հրեշտակն
եկն. սի յայտ արասցէ՝ թէ ծնունդ նորա տեր
է հրեշտակին: Եւ սի ի տաճարն եկն հրեշ-
տակն, սի մի գտցեն պատճառք այնոցիկ՝ որք
ստութեանն կամին պատճառք գտանել: Ոչ
եկն հրեշտակն առ Եղիշաբէթ, սի Չաքարիա
էր ծնիչ Յովհաննու: Եւ ոչ առ Յովսէփ եկն
Գաբրիէլ, սի Մարիամ միայն էր ծնիչ ան-
դրանկան: Ոչ եկն Գաբրիէլ առ Եղիշաբէթ,
սի այր էր նորա. այլ եկն առ Մարիամ, սի
199է անուամբ իւրով Կտեղի խորհրդոյ առն:

3. Կյուրեղ Ալեքսանդրացի.—Կյուրեղ
Ալեքսանդրացու «Ղուկասի Աւետարանի մեկ-
նութիւն»-ից հունարեն բնագրով պահպանվել
է 3 ճառ⁶ և բազմաթիվ հատվածներ⁷ Ղուկասի
Ավետարանի հունարեն խմբագիր մեկնու-
թյուններում: Պահպանվել են նաև 156 ճառեր
ասորերեն լեզվով⁸: Կյուրեղ Ալեքսանդրացու
Ղուկասի Ավետարանի այս կամ այն հատ-
վածների վերաբերյալ ճառեր պահպանվել
են նաև հայերեն լեզվով⁹: Համեմատելով
Սարգիս Կունդի աշխատության մեջ տեղ
գտած Կյուրեղի հատվածները հունարենով
պահպանված հատվածների հետ՝ նկատե-
ցինք, որ որոշ հատվածներ բառացի համ-
ընկնում են միմյանց, ինչպես օրինակ.

J.-P. MIGNE, PG 72

Προητοιμαστο γάρ τὸ χριστὸν μυστήριον καὶ πρὸ
αὐτῆς τῆς κόσμου καταβολῆς. πεφανέρωται δὲ ἐν
ἐσχάτοις τοῦ αἰῶνος καιροῖς. (σ. 504)

Οὐκὼν ἐπειδὴ περ Κόριον καὶ Θεόν ὄντα τὸν
'Εμμανουήλ οὐχ ἡγγίασεν ὁ 'Ισραήλ, οὕτε μὴν
ἡθέλῃσεν ἐπ' αὐτῷ πεποιθέναι, περιπτείσας ὡς

⁶ PG 77, p. 1009, 1039—1050.

⁷ PG 72, p. 475—950; J. Stickenberger, Frag-
mente der Homilien des Cyrill von Alexandrien
zum Lukasevangelium (TU 34,1), Leipzig, 1909,
63—108.

⁸ J. Quasten, *անդ.* էջ 124.

⁹ Տես Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադա-
րանի ձեռագիր №№ 866, 3782, 6228, 7489 և այլն:

⁴ J. Quasten, *Patrology*, vol. III, Utrecht/Ant-
werp—1956, p. 426—437.

⁵ Տես Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադա-
րանի ձեռագիր №№ 605, 942, 1712, 1791, 2783,
3772 և այլն:

λὶθὸν διὰ τὴν ἀπιστίαν, συνετρίβη καὶ πέπτωκεν.
ἀνέστησαν δὲ πολλοί, τοῦτέστιν οἱ τὴν εἰς αὐτὸν
πίστιν παραδεξάμενοι. (σ. 505).

Սարգիս Կունդի պահպանած Կյուրեղի հատվածների պատկերի մի թիվ, սակայն, չեն պահպանվել հունարենով, և հետևաբար այս հատվածների ուսումնասիրությունը կարող է արժեքավոր նյութ տալ Կյուրեղի «Ղուկասոս Մեկնություն» աշխատության վերականգնման գործում:

4. Ստեփանոս Սյունեցի.—Ստ. Սյունեցու անունով մեկ է հասել մի արժեքավոր աշխատություն «Ստեփանոսի հայոց Իմաստասիրի և Սիւնեաց եպիսկոպոսի կարճառատ մեկնություն չորից անտարանչացն Քրիստոսի Աստուծոյ» վերնագրով:

Այս երկը մեկ է հասել միայն մեկ՝ Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 5551 ձեռագրով (էջ 224ա—291բ), գրված 1155 թվականին:

Մեկնության շուրջ 3/4-ը վերաբերում է Մատթեոս Ավետարանին: Մարկոսի Ավետարանից մեկնված է միայն մեկ համար (ԺԴ 53): Հովհաննեսի Ավետարանի մեկնությունը կապում է աշխատության ծավալի 1/6-ը, իսկ Ղուկասի մեկնությունը՝ 1/12-ը:

Այս ձեռագրում Ղուկասի Ավետարանից

մեկնված են հետևյալ հատվածները. Ա 1, 2, 17ա—բ, 63, Բ 35ա—բ, 40, Գ 23, Ը 1, 16, 18, 20, 22, Թ 51, 57—58, 59, 61—62, Ժ 1, 4, 10—11, 22, 30, 38—40, ԺԱ 5—6, ԺԲ 24, 35, 37, 38, 42, 48—50, 52, 53, ԺԴ 16, 17—21, 23, 26, ԺԵ 3, 8, 11—32, ԺԶ 1, 19, 26, ԺԷ 20, 34, ԺԸ 1, 2, ԺԹ 9, 12, 13, 30, 33, 35, 37, 42, Ի 9, ԻԱ 21, ԻԲ 16, 27, 28, 48, ԻԴ 13:

Մինչ Սարգիս Կունդի «Մեկնություն Ղուկասոս» աշխատության մեջ Ստեփանոս Սյունեցու հատվածները շատ ավելի առատ են: Այսպես՝ Ա—Գ գլուխների «Մեկնություն չորից Ավետարանացն»-ի 7 համարների դիմաց Սարգիս Կունդի մոտ կա ավելի քան 50 համարի մեկնություն:

Համեմատելով «Մեկնություն չորից Ավետարանացն»-ի հատվածները Սարգիս Կունդի պահպանած հատվածների հետ՝ հաստատում ենք, որ առաջին աշխատության հատվածները հիմնականում համապատասխանում են երկրորդ աշխատության համապատասխան հատվածների հետ, ինչպես օրինակ.

Սարգիս Կունդ
Ձեռ. 2609 էջ 3բ—4ա

Ստեփանոս Սյունեցի
Ձեռ. 5551, էջ 292բ

Քանզի բազումք յուծարեցին վերստին գրել (Ա 1):

Ստ. Որպես ի հնումն զմարգարեությունքն յուծարեին գրել՝ ոմանք ճշմարտապես՝ որպես Եսայիաս և Երեմիաս, և ոմանք ստույթեամբ՝ որպես Անանիաս՝ որդի Ագարիայ, // նոյնպես և ի նորումն բազումք գրեցին Ավետարանս՝ ոմանք ստուգությամբ և ոմանք ստույթեամբ:

Եվ կամ՝

Սարգիս Կունդ
էջ 12բ—13ա

Հոգով զօրութեամբ Եղիայի (Ա 17):

Ստ. Եղիայ վերացաւ, Յովաննէս յառաջընթաց Քրիստոսի շնորհիւ և զօրութեամբ Եղիայի, այսինքն նոյնպէս Հոգով Սրբով, ոչ հոգովն Եղիայի, զի մի կարծիցես, եթէ փոփոխումն է հոգոյ մարդկան ի միմեանց մարմին՝ որպէս ոմանք ցնորեցան ասել:

Քանզի բազումք ձեռնարկեցին գրել պատմութիւն (Ա 1):

Որպես ի հնումն մարգարեություն խոստանային գրել՝ ոմանք ճշմարտապես և ոմանք ստույթեամբ՝ որպես Անանիաս որդի Ագարին, նոյնպէս և ի նորումն բազումք գրեցին Ավետարանս՝ ոմանք ստույթեամբ և ոմանք ըստուգությամբ:

Ստեփանոս Սյունեցի
էջ 292բ

Եւ նա եկեցեւ առաջի նորայ հոգիով և զօրութեամբ Եղիայի (Ա 17):

Եղիաս վերացեալ՝ Յովաննէս՝ յառաջընթաց Տեառնն շնորհիւ և զօրութեամբ Եղիայի, այսինքն նոյնպէս հոգիով սրբով և ոչ հոգովն Եղիայի, զի մի կարծիցես եթէ փոփոխումն է հոգիոց մարդկան ի միմեանց մարմինս, որպէս ոմանք ցնորեցան ասել:

«Մեկնութիւն չորից Աւետարանացն»-ի մեջ կան սակայն հատվածներ, որոնք չկան Սարգիս Կունդի մոտ, ինչպէս օրինակ Ա 63, 80 համարների մեկնությունը:

Որոշ հատվածներում էլ այս կամ այն աշխատության մեջ նույն հատվածում կան նախադասություններ ավել կամ պակաս: Կան նաև այլ տարբերություններ:

Ստ. Սյունեցու Ս. Գրական մեկնողական երկերը չափապահ մեծ արժեք ունեն հայ մեկնողական մտքի զարգացման և այդ զարգացման պատմության ուսումնասիրության համար: Բովանդակության տեսակետից մեծ արժեք ներկայացնելուց բացի Ստեփանոս Սյունեցու մեկնողական երկերը ունեն այն կարևորությունը, որ հանդիսանում են հայ մեկնողական գրականության մեկ հասած առաջին երկերից, որոնց վրա էլ հետագայում պգայիորեն հենվել է հայ մեկնողական

միտքը: Այս նկատառումով էլ չափապահ մեծ արժեք են ներկայացնում Սարգիս Կունդի պահպանած Ստեփանոս Սյունեցու՝ Ղուկասի Ավետարանի մեկնության հատվածները:

5. Իգնատիոս Սկեռնցի.—Սարգիս Կունդի «Ղուկասու Մեկնութիւն» աշխատության հինգերորդ կարևոր աղբյուրը Իգնատիոս վրդ. Սկեռնցու «Մեկնութիւն Սրբոյ Աւետարանին որ ըստ Ղուկասու»¹⁰ աշխատությունն է՝ գրված շուրջ 1130 թ.:

Այս աղբյուրը օգտագործելիս նույնպես Սարգիս Կունդը կատարել է որոշ տեղափոխություններ նախադասությունների միջև կամ որոշ վեղջումներ: Սակայն ինչ որ քաղել է և վետեղել իր աշխատության մեջ՝ վերցրել է բառացի փոխառությամբ, ինչպես օրինակ ցույց է տալիս հետևյալ համեմատությունը.

Սարգիս Կունդ
էջ 20բ

Ձիարդ լինիցի ինձ այդ, զի վայր ոչ գիտեմ. Գիտեր վորէնս բնութեան կանանց զի առանց առն ոչ ոք ծնաւ. և որ առ նայ ասացաւ բանք, կարի մեծաքանչ էր բարձրութեամբ քան զբնութիւն մարդկան: Կամեր ստուգել վորինակ ծնողեանն:

Իգնատիոս Սկեռնցի
էջ 38 տող 6—12

Որպէս լինիցի ինձ այդ. քանզի վայր ոչ գիտեմ: Գիտեր վորէնս բնութեան կանանցն. զի առանց առն ոչ ոք ծնաւ. և որ առ նա ասացան բանք՝ կարի մեծամեծք և վարմանալիք: Վասն որոյ կամի ստուգել վորինակ ծնողեանն եթ ըստ հասարակաց սովորութեան իցէ, թէ այլ ինչ հրաշալի ծնունդ արտաբոյ բնական կրից:

Բացի վերոհիշյալ հեղինակներից՝ Սարգիս վրդ. Կունդը ծաղկաբաղ է արել նաև «սուղ ինչ յԱստուածաբանէն Գրիգորէ առեալ ի վկայութիւն, և յԵպիփանէ Կիպրացոյ, և ի Նարեկացոյ Գրիգոր վարդապետէ, և յիմաստոյն Սարկիսազ վարդապետէ ուրեք ուրեք մտառեալ: Է ինչ որ ի Մովսիսէ Քերթողէ և ի Մամբրէ վերծանողէ և ի Թեոփիլոսէ Ոսկեբերանի աշակերտէ»¹¹:

Գ. Սարգիս Կունդի «Մեկնութիւն Ղուկասու» աշխատությունը իր ամբողջական կառուցվածքով այսօր մեզ հայտնի է չորս ձեռագրերով.

ա.—Երևանի Մատենադարանի № 2609 ձեռագիր, էջ 2ա—317բ:

Այս ձեռագիրը Սարգիս Կունդի «Մեկնութիւն Ղուկասու» աշխատության մեզ հասած լավագույն օրինակն է: Այն ընդօրինակվել է 1184 թ. Բջնիում՝ Թադեոս վարդապետի պատվերով և Մարտիրոս երեցի ձեռքով: Չե-

ռագրում աշխատությունը անվերնագիր է: Այն սկսվում է մի շատ արժեքավոր Պատճառով, ուր խոսվում է Ղուկաս Ավետարանչի և Ղուկասի Ավետարանի գրության հետ կապված հարցերի մասին:

Ավետարանի բուն մեկնությունը սկսվում է էջ 3բ-ից և ավարտվում էջ 317բ-ում:

Սկ. Քանզի բազումք յուծարեցին վերջստին գրել: —

Ստ. Որպէս ի հնումս զմարգարէութիւնքն յուծարէին գրել. ոմանք ճշմարտապէս՝ որպէս Եսայիաս և Երեմիաս, և ոմանք ստութեամբ՝ որպէս Անանիաս՝ որդի Ալարիայ, // նունպէս և ի նորումս բազումք գրեցին աւետարանս՝ ոմանք ստուգութեամբ և ոմանք ստութեամբ:

Կղ. Ղուկաս զպատճառս իւրոյ մատենագրութեանն յայտ առնէ՝ որպէս աւանդեցին մեզ ականատեսքն... (էջ 3բ—4ա)

Վերջ. Եփ.

¹¹ Տես Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագիր № 5591, էջ 240ա:

¹⁰ Իգնատիոս վարդապետ, Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանին որ ըստ Ղուկասու, Կ. Պոլիս, 1824:

Եւ մնացորդը եղբարց նորայ դարձցին առ Տէր:

Այնոքիկ որք երկմտեցին վասն նորայ յասելն իւրեանց ց-Քրիստոս, թէ վայր առնեն, յայտնես զանձն քո աշխարհիի զի դարձան նոքայ յեկեղեցի Աստուծոյ յետ համբառնալոյ նորայ առ հայր. աշակերտեցան նոքայ ի վարդապետութեան նորայ և եղեն խորհրդակից Քրիստոսի. որում փառք յափտեանս. ամէն (էջ 317բ)

Չեռագիրն ունի գրչի կողմից գրված երկու արժեքավոր հիշատակարաններ¹² (էջ 242բ—243ա և 318ա—318բ), ըստ որոնց ձեռագիրը գրվել է «ի վեցհարիւրերորդի երեսներորդի յերորդի (1184)» Թադեոս վարդապետի պատվերով «ի ձեռն Մարտիրոսի անարհեստ և փցուն գրչի և յետին ամենայն երիցանց, ի դղել քաղաքէ Բրջնոյ, որ է մերձ ի Դվին քաղաք Հայոց յարևալս կոյս»:

Առաջին հիշատակարանում երկի աշխատասիրողի մասին ասված է. «ողորմեայ ի քում մեծի գալստեանդ սուրբ վարդապետ/ին Ստեփ, որ Կոչի Կունդ, և որք ընդ նմայ աշխատեալք են ի գործս բարիոք գրոցս այսմիկ»:

Այստեղ տարօրինակ է Ստեփ անվանաձևը փոխանակ Սարգիսի: Այս աշխատությանը պատկանողները հիմնականում այն համարում են վրիպակ:

բ.—Երևանի Մատենադարանի № 5591 ձեռագիր, էջ 23ա—239բ:

Չեռագիրը ընդօրինակվել է 1427 թ. Մեծոփա վանքում Թովմա վարդապետ Մեծոփեցու և նրա երկու աշակերտներ Թովմայի և Հովհաննեսի կողմից: Բավական հետաքրքիր է այս ձեռագրի գրության պատմությունը:

Թովմա վրդ. Մեծոփեցին, իր եղբայրակիցների խնդրանքով, սկսում է դասավանդել Ղուկասի Ավետարանի մեկնությունը՝ Իգնատիոս վրդ. Սկեռնցու համանուն գործի հիման վրա: Իր ձեռքի տակ եղած օրինակը սակայն ուներ որոշ տեխնիկական թերություններ. Ավետարանի տեքստը դուրս էր հանված աշխատությունից, որը և զգալիորեն դժվարացնում էր դասավանդությունը:

Այդ օրերին, Քրիստոսի Շննդյան տոնակատարությունների առիթով, Մեծոփեցին գնում է մի գյուղ՝ Ասպիսակ կամ Ասպընսակ, և եկեղեցի մտնելով, մոխրակույտի միջից գլտնում է այս աշխատության մի հնագույն օրինակ, ընդօրինակված Սարգիս Կունդի ձեռագիր առաջին օրինակից 1197 թ. «ի դռնն»

¹² Տե՛ս Գարեգին Ա կաթողիկոս, Յիշատակարանք Չեռագրաց, հտ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 499—502:

Եղիվարդի Ս. Թադեոս եկեղեցու՝ Սարգիս Կունդի աշակերտներ Դավթի և Ներսեսի ձեռքով:

Ինչպես վկայում է Թովմա Մեծոփեցին ձեռագրի հիշատակարանում, այդ գտնված ձեռագիրը պակասավոր էր սկզբից՝ մինչև «յամսեանն վեցերորդի» հատվածի մեկնությունը, իսկ պահպանված մասը որոշ տեղերում ջնջված էր և շատ տեղերում էլ «յոյժ սխալ»: Հետևաբար Թովմա վրդ. Մեծոփեցին արտագրության ժամանակ կատարում է զգալի սրբագրական աշխատանք:

Այս ձեռագրում աշխատությունը ունի հետևյալ վերնագիրը. «Մեկնութիւն Սուրբ Աւետարանին Ղուկասու՝ հաւաքեալ Սրբոյն Սարգիս հայոց վարդապետի և անյաղթ հռետորի, ի սրբոց Աստուածաբան վարդապետացն մերոց՝ Եփրեմի, Ոսկէբերանի, Կիրոյի, Ստեփանոսի, Իգնատիոսի և այլոց վարդապետացն մերոց, զոր տեսանես յառաջիկայդ: Ազնեա Հոգի սուրբ Աստուած ճշմարիտ» (էջ 23ա):

Այնուհետև Մեծոփեցին պակասավոր մասը լրացրել է Իգնատիոս Սկեռնցու «Ղուկասի Մեկնության» համապատասխան հատվածով (էջ 23ա—32ա):

Սարգիս Կունդի աշխատությունը սկսվում է էջ 32ա և ավարտվում 239բ էջով, հետևյալ գրությամբ. «Կատարեցաւ մեկնութիւն անտարանին Ղուկասու. որ էր հեթանոս՝ յազգէ ասորոց, զոր ոմանք յեկեղեցոյ վարդապետաց՝ ի յունաց ասեն: Քաղաքաւ՝ Անտիոքացի: Աշակերտ գոլով Գալիանոս բժշկապետի: Հաւատացեալ մերձ յաշէնութեան Քրիստոսի և յետոյ աշակերտեալ առաքելոյն Պողոսի: Հաւաքեալ ձեռամբ Սարգիս վարժապետի, որ էր յազգէս հայոց, ի գաւառէ Արարադեան, յոյժ աշխատութեամբ և երկասեր վաստակօք՝ ի լուսատրութիւն մտաց մանկանց եկեղեցոյ և ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է օրինեալ յափտեանս ամէն»:

Այնուհետև դրված է Սարգիս Կունդի հիշատակարանը¹³, ուր հեղինակը, ի միջի այլոց, ասում է. «Ես տրույս և անայիտանս ի ժառանգաւորս Եկեղեցոյ Սարգիս վարդապետ՝ մականուն Կունտ կոչեցեալ, ի գաւառէ Արարատեան, բազում ջանիւ աշխատեցայ և բազում աշխատութեամբ ի մին տեղիք հաւաքեցի, ի Ոսշ թուականութեանս հայկապեանս սեռի, ի դառն և ի չար ժամանակիս, որ շփոթէր կաթողիկոսութեան իշխանութիւն սրբոյն Գրիգորի: Չի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի դղեկէն կոպիտառու, և այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ պաթոռ նորին»:

¹³ Անդ. էջ 605—608:

Վերջում կա Թովմա Մեծոփեցու արժեքավոր հիշատակարանը¹⁴ (էջ 240ա—241ա):

Համեմատելով Թովմա Մեծոփեցու ձեռագիրը 1184 թ. ձեռագրի հետ՝ նկատում ենք, որ Մեծոփեցու ձեռագրում կան մի շարք հատվածներ այլ խորագրով, որոնք բացակայում են 1184 թ. ձեռագրում: Շատ հավանական է, որ դրանք Մեծոփեցու ձեռքով են ներմուծված: Այդ մասին է խոսում նաև այն, որ դրանք նման են Տաթևյան մեկնության ռճին, օր. էջ 32բ, 46—47 և այլն:

գ.—Երուսաղեմի № 149 ձեռագիրը¹⁵, էջ 1—320:

Ընդօրինակված է 1821 թ. Չմյուռնիայում Տեր Հովհաննես քահանայի ձեռքով՝ Թովմա Մեծոփեցու վերոհիշյալ ձեռագրից: Այս ձեռագրում պանց են առնված լուսանցքներում նշված անունները:

դ.—Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության № հին թիվ 740 ձեռագիրը¹⁶, էջ 2բ—178բ. (ըստ Բ. Սարգսյանի ցուցակի № 219, ճառընտիր Ի):

Ընդօրինակված է 1835 թ. Վ. Հ. Եփրեմ Սեթյանի և Վ. Հ. Եսայի Մկրաքյանի ձեռքով, Երևանի № 2609 ձեռագրից:

Հետևաբար կարելի է ասել, որ Սարգիս Կունդի «Մեկնություն Ղուկասու» աշխատությունը մեզ է հասել հիմնականում երկու օրինակով:

ա. Երևանի Մատենադարանի № 2609 ձեռագրով՝ գրված 1184 թ.

բ. Երևանի Մատենադարանի № 5591՝ գրված 1427 թ.՝ 1197 թ. ընդօրինակությունից:

Այս աշխատությունից պահպանվել են նաև հատվածներ պանական ձեռագրերում, ինչպես օրինակ՝ Երևանի Մատենադարանի 6615, էջ 103ա—110բ, Երուսաղեմի 1250 (թղ. 269ա—275, Ղուկ. ԻԴ 41—55 համարների մեկնությունը, թղ. 204ա—210բ, Ղուկ. Բ 21—41 համարների մեկնությունը):

Հ. Ղ. Ալիջանը «Հայապատում» աշխատության մեջ¹⁷ հրատարակել է մի քանի հիշատակարաններ Սարգիս Կունդի՝ Ղուկասու

մեկնության ձեռագրերի վերաբերյալ, որոնք ենթադրել են տալիս, որ նա իր ձեռքի տակ ունեցել է այդ աշխատության երկու օրինակ, մեկը գրված 1184 թ. Կեչառիսում, Անդեի ձեռքով, իսկ մյուսը՝ 1178 (կամ 1198 թ.), Թեղեհիսում՝ Թադեոսի և Վարդանի ձեռքով: Այսօր, սակայն, մեզ հայտնի չեն այդ ձեռագրերը:

Դ.—Համաձայն Թովմա Մեծոփեցու ձեռագրում Սարգիս Կունդի անունով պահպանված հիշատակարանի՝ աշխատությունը գրվել է «Ի ՈսՋ թուականութեանս հայկական սեռի» (=1197 թ.): Մինչդեռ 1184 թ. կատարվել են այս գործի միմյանցից անկախ երկու տարբեր ընդօրինակություններ, մեկը Բրջնիում՝ Մարտիրոս գրչի ձեռքով, իսկ մյուսը Կեչառիսում՝ Անդե գրչի ձեռքով: Այս հարցի կապակցությամբ չափապանց հետաքրքրական է նաև հ. Ղ. Ալիջանի հրատարակված հիշատակարաններից առաջինը¹⁸, ըստ որի «Սարգիս մականուն և ոչ իր յիմաստս իմաստնոց և տգետս ի գիտնականաց»-ը «ի թուականիս նորոյ ԿԳ (63)» ըստանում է այս աշխատությունը «ի խրատ և ի վարժումն»: Այստեղ հիշված նոր թվականը Սարգիսագաղի թվականն է, հաստատված 1083 թ.: Հետևաբար նոր թվականի ԿԳ-ն համապատասխանում է Փրկչի 1146 թվականին:

Ինչպե՞ս հասկանալ թվականների այս անհամապատասխանությունը:

Այս հարցով առաջին անգամ լրջորեն ըզբաղվել է հ. Ն. Ալիսյանը իր «Սարգիս վ. Կունդ եւ իր մեկնողական երկասիրութիւնները»¹⁹ հոդվածում:

Հ. Ն. Ալիսյանը նախ ընթերցողների ուշադրություն է հրավիրում 1-ին Հիշատակարանի վրա, գրված «ի թուականիս նորոյ ԿԳ (=1146—7)», որ Սարգիս վրդ. Կունդը իր մասին խոսելիս ասում է՝ «մոռացայ զծերութիւն և զտկարութիւն մտացս»:

Այնուհետև հ. Ն. Ալիսյանը խոսում է մի այլ հիշատակարանի մասին, գրված Հաղբատի վանքում՝ Ս. Բարսեղ Կեսարացու ձառերի ընդօրինակության առթիվ՝ «ի թուականիս Հայոց նորումս 2Թ (1172), իսկ հոռոմոց 3ԴԳ, ձեռամբ Սարգսի, նուաստ գրչի և տիմարի և յետին աշակերտի եկեղեցոյ շրջոյ ուխտիս»: Հ. Ն. Ալիսյանը այս Սարգիսին նույնացնում է Սարգիս վրդ. Կունդի հետ և ելրակացնում. «Եթէ Սարգիս ԿԳ

¹⁴ Տե՛ս Լ. Ս. Խաչիկյան, Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, Երևան, 1955, էջ 339—340:

¹⁵ Մայր Ցուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, կապմեց Նորայր եպս. Պողարեան, հտ. Ա, Երուսաղեմ, 1966 թ.:

¹⁶ Հ. Բարսեղ Սարգիսյան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց, հտ. Բ, էջ 293:

¹⁷ Հ. Ղևոնդ Ալիջան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 370—371, 399:

¹⁸ Անդ, էջ 370—371:

¹⁹ Հ. Ն. Ալիսյան, Սարգիս վ. Կունդ և իր մեկնողական երկասիրութիւնները, «Միտն», 1940, էջ 16—22, 64—67, 94—99:

(1146) թուին ինքզինք ծեր կը նկատէր, 28 թուին անիկա պառամած պէտք է ըլլար: Կ'առաջարկէմ ԿԳ կարդալ ԴԳ, այն է 1083 + 93 = 1176, այս տարւոյն «Համառօտեցի» կ'սէ Սարգիս Յովհաննու Մեկնութիւնս «եւ ստացայ զսա ինձ ի խրատ և ի վայելումս»:

Նոյն միտքը կը կրկնէ Սարգիս երկրորդ յիշատակարանին մէջ. «բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի ի Ոսմ թուականութեանս հայկապեանս սեռի... քի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի դղէկէն Կոպիտառու. եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ պաթոռ նորին»: Երկու թուականներու մէջ 21 տարիներու ուստում կայ, յայտնապէս խանգարուած է սկզբնագիրը: Ինձ կը թուի թէ խանգարումը տեղի ունեցած է երկու ուրոյն գրիչներէ վանապան ժամանակներու մէջ:

Եկամուտ է Գրիգոր կաթողիկոսի մահուան յիշատակութիւնը ... յաւելուածս կ'ակնարկէ 1194—1195 տարւոյն դէպքերը: Գրիգոր կաթողիկոս քարավէժ եղաւ 1194-ին.... գոյժը Հայաստան հասած ըլլալու է Ոսմ (1195) թուին:

Այս ըմբռմամբ Ոսմ (1197) թուականը հարկ է երկրորդ օրինակողի մը վերագրել, որ «Ոսմ» վերածած է Ոսմ-ի, որ ընթա-

ցիկ տարին էր նոր գրչութեան, առանց անդրադառնալու, թէ Կաթողիկոսի մահուան շուրջ պատմութիւնները անհամապատասխան են 1197 տարւոյն: Սարգիս Կոնտ ինչպէս թ. 1ա և 5 յիշատակարաններու մէջ, նաև այս տեղ գործածած ըլլալու էր Սարկաւա-գադիր թուականը, ըստ այնմ կ'առաջարկէմ կարդալ՝ «ի թուականիս Հայոց նորումս ԴԳ ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի և աղերս»:

Այսպէս կը ստանանք դարձեալ 1176 տարին: Այս թուականէն երկու տարի ետքը՝ «ի թուականիս հայոց ՈԻԷ (1178) ի սուրբ յանապատիս Թեղենիս» կ'օրինակեն Մեկնութիւններս Թաղէոս և Վարդան գրիչները»²⁰:

Հ. Ն. Ակինյանը շատ ճիշտ է նկատել, որ խնդրո առարկա աշխատութիւնը չէր կարող գրված լինել 1197 թ. և որ Գրիգոր կաթողիկոսի մահվան հիշատակությունը հավելված է հեղինակի հիշատակարանի մէջ²¹: Բնավ համոզիչ չի թվում սակայն այն ձևը, որով հ. Ն. Ակինյանը փորձում է որոշել Սարգիս վրդ. Կոնդի Ղուկասու Մեկնության գրության թվականը: Նա իր եզրակացության է հասնում հիմնականում երկու հանգրվանով.

ա. Սարգիս վրդ. Կոնդին առանց որևէ

...և գտի տառս կենդանիս Տեառն և վանկնութիւնս Սրբոց, վերանելոյն Եփրեմի և Տեառն Կիրղի Աղեք-ուանդացւոյ և Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վերադիտողի, և Տէր Իգնատիոսի, և ուր ոչ այսոցիկ՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի, և սուղ ինչ վկայութիւն յԱստուածաբանէ և յԵպիփանէ, և ի Նարեկացի վարդապետէն Գրիգորէ, և յիմաստուն հռետորէն Սարկաւագէ:

բազում ջանիւ աշխատեցայ՝ զտառս կենդանիս գրտանել զանուշահոտ և զծաղկազարդ զպայծառացեալ և զարփիահրաշ զարեգակնածաւալ և զլուսափայլ մեկնութիւն սրբոց վարդապետացն, ... վերանելոյն Եփրեմի, ՎՏեառն Կիրղի Աղեքսանդրացւոյ և Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վերադիտողի, ՎՏէր Իգնատիոսի, և ուր ոչ այսոցիկ՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի, և սուղ ինչ յԱստուածաբանէն Գրիգորէ առեալ ի վկայութիւն, և յԵպիփանէ Կիպրացւոյ և ի Նարեկացւոյ Գրիգոր վարդապետէ և յիմաստուն Սարկաւագ վարդապետէ, ուրեք ուրեք մտառեալ. է ինչ որ ի Մովսիսէ Քերթովէ և ի Մամբրէէ Վերժանդէ և ի Թէոփիլոսէ Ոսկեբերանի աջակերտէ...

Իսկ երկրորդ և ամենակարևոր հավելումը հայտնի է դառնում հետևյալ համեմատությունից.

բ. ...նմանեալ մաղուի անօսը թոչնոյ արձակել ըզթեւս ի լերինս բարձանց և ի հովիտս ծաղկանց. այլ թէպէտ և ունի յօժարութիւն ...

... իբր իմաստուն մեղու թոչնով ի մարգս և ի լերինս և ի ծաղկաւէտ բուրաստանս ժողովելով զպիտանիս ի նոցանէ առի յօգուտ և ի շահ փրկութեան մարդկան:

Սարգիս վրդ. Կոնդը իրեն երբեք չէր կարող կոչել «իմաստուն» ածականով: Առաջին հիշատակարանը արդին ցույց է տալիս:

²⁰ Անդ, էջ 18—19:

²¹ Ի միջի այլոց այդ միակ հավելումը չէ, կան նաև այլ հավելումներ, որոնցից նշում ենք հետևյալ երկուսը.

հիմքի նույնացնելով 1172 թ. Ս. Բարսեղ Կեսարացու ճառերը ընդօրինակող Սարգսի «նուաստ գրչի և ախմարի և յետին աշակերտի եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտիս» հետ, և գրելով, որ 1146 թ. ինքն իրեն ծեր նկատած Սարգիս վրդ. Կունդը 1172 թ. վառամած պետք է լիներ, ԿԳ թվականը սրբագրում է ՂԳ-ով և ստանում 1176 թ.:

բ. Քանի որ Գրիգոր կաթողիկոսի մահվան թվականը հավելված է և 1197 թ. չի համընկնում Գրիգոր Քարավեժի մահվան թվականի հետ, և քանի որ մի շարք այլ հիշատակարաններում Սարգիս վրդ. Կունդը օգտագործել է Սարկավագադիր թվականը, հետևաբար այստեղ ևս նա պետք է օգտագործեր այն՝ գրելով. «ի Քուականիս Հայոց նորումս ՂԳ ի հայրապետութեան Տեառն Գրիգորի»: Եվ այսպես հ. Ն. Ակինյանը դարձյալ ստանում է 1176 թ.:

Կարծում ենք, սակայն, որ ոչ մի անպատեհություն չկա ԿԳ թվականը համարելու

վավերական: Արդեն ժամանակագրականորեն այն համընկնում է Սարգիս վրդ. Կունդի Հովհաննես Սարկավագին աշակերտ լինելու իրողությանը: Հովհաննես Սարկավագը ծաղկել է ԺԱ դ. վերջին և ԺԲ դարի ըսկզբին: Սարգիս վրդ. Կունդը եթե աշակերտել է Հովհաննես Սարկավագին նույնիսկ ԺԲ դարի սկզբին, ապա 1146 թ. նա արդեն 50-ն անց մի անձնավորություն պետք է լիներ:

Վ. Մ. Պետրոսյանը, չանդրադառնալով, որ 1198 թվականին Թեղենիում գրված մեկնությունը ընդօրինակություն է ավելի հին ձեռագրից, թյուրիմացության մեջ է ընկել Սարգիս վրդ. Կունդի հետ կապված մի շարք հարցերում²²:

²² Վ. Մ. Պետրոսյանը—Թեղենյաց վանքը իբրև մշակութային կենտրոն, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1982, № 1. էջ 123—124:

